

УДК 330.34:316.42

М.С. ШИРОКОВА

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті розглядається концепція сталого розвитку та її соціальні аспекти, система соціальних показників сталого розвитку, проблеми соціально-економічного розвитку України та шляхи їх подолання.

Ключові слова: сталий розвиток, сталість, показники сталого розвитку.

Постановка проблеми та актуальність теми. На початку ХХІ ст. людство постало перед складними проблемами розвитку, які не можна вирішити в межах окремих держав. Дедалі чіткіше виявляються ознаки кризи розвитку цивілізації, спричинені екологічними, соціальними та економічними чинниками. Катастрофічні зміни у системі “природне середовище – суспільство” є наслідком інтенсифікації виробництва, зростання населення, підвищення температури атмосферного повітря, падіння рівня ґрунтових вод, зменшення посівних площ і площ лісів тощо. Людство переживає дуже складний етап розвитку, коли йде пошук нових світоглядних орієнтирів, а отже і нових способів та форм господарювання.

В українській економіці проводяться кардинальні реформи, здійснювані на макро- і мікрорівнях. Цей процес проходить в умовах зростаючої глобалізації та стрімких змін у політичному і громадському житті країни. Успіх реформ значною мірою залежить від сталого розвитку економіки. Потенціал економічного прогресу, що базується на сталому розвитку, передбачає якісні удосконалення більші, ніж економічне зростання, засноване тільки на збільшенні кількісних показників. Справжнім економічним прогресом є тільки такий прогрес, який здійснюється не за рахунок навколишнього середовища, а, навпаки, за рахунок узгодження економічної діяльності і поведінки людей з біогеохімічними циклами різного рівня і повного включення економічної системи в структуру глобального замкненого життєзабезпечуючого середовища [1, с. 126].

Аналіз досліджень і публікацій. Останнім часом багато вчених займається дослідженням різних аспектів теоретико-методологічної концепції сталого розвитку. Серед зарубіжних вчених, які досліджують сталий розвиток, слід назвати В.І. Данілова-Данільяна, А.А. Лейзеровіча, К.С. Лосева, Р.В. Кейтс, Д.Х. Медоуза, Т.М. Перріс, О.Д. Урсула та інших. У розробку наукової проблематики, пов’язаної з впровадженням ідеї та принципів сталого розвитку в Україні, значний внесок зробили: В.А. Андрійчук, О.Ф. Балацький, І.К. Бистряков, Б.М. Данілішин, С.І. Дорогунцов, Я.В. Коваль, А.С. Лисецький, Л.Г. Мельник, В.С. Міщенко, П.С. Погребняк,

В.М. Трегобчук, Т.Ю. Туниця, І.В. Туркевич, В.С. Хачатуров та багато інших вчених. Але, не дивлячись на суттєвий науковий заділ, низка проблемних питань залишається недослідженою, зокрема, невизначеними залишаються шляхи та механізми реалізації сталого екологічно та економічно безпечного розвитку в межах нестійких соціально-економічних систем.

Метою нашої статті є дослідження соціального підходу до концепції сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сучасних тенденцій природокористування свідчить, що забезпечити сталий розвиток і вирішити найбільш актуальні проблеми довкілля неможливо без екологізації економічної системи та без зрушень і змін у людській свідомості [2, с. 3]. Термін “сталый розвиток” був введений в широке вживання Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку в 1987 р. [3]. Під сталим розуміється такий розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Основним завданням сталого розвитку проголошується задоволення людських потреб і прагнень.

В економічній літературі України термін “сталість” у більшості випадків асоціюється з екологічною концепцією сталого розвитку, оскільки це поняття завжди використовується для опису теорії збалансованого соціально-економічного розвитку в рівновазі з навколишнім середовищем [4, с. 7]. У зв’язку з некоректним перекладом закріпилася асоціація, що словосполучення “сталый розвиток” безпосередньо пов’язано тільки з досягненням екологічної рівноваги і дотриманням екологічних принципів розвитку суспільства, націлених на збереження навколишнього середовища у тривалій перспективі. У той же час найважливішими задачами управління є цілеспрямований контроль за змінами, що відбуваються у соціально-економічному середовищі, прогнозування і компенсація найбільш небезпечних диспропорцій розвитку, формування здатності функціонувати та вдосконалюватися в умовах негативних зовнішніх і внутрішніх впливів, зберігаючи при цьому рівновагу.

Соціальна система України формується і функціонує під впливом безлічі внутрішніх і зовнішніх факторів. Зовнішні фактори, як зазначає С. Катріч, є результатом глобальних трансформацій у свідомості світового співтовариства, внутрішні – являють собою сукупність нестабільних регуляторних впливів, як з боку політичної сфери, так і з боку ринкових відносин, що в першу чергу позначається на рівні розвитку соціальної системи [5, с. 107]. З точки зору багатьох експертів, головною перепорою на шляху сталого розвитку є протиріччя між ринковою організацією економічних процесів і неринковою за суттю мотивацією дій на захист навколишнього середовища і соціальної сфери.

Концепція сталого розвитку виникла у результаті об’єднання трьох основних точок зору: економічної, соціальної та екологічної. Сталий розвиток має на меті оптимізацію співвідношення в системі “економіка-

екологія” та створення умов для виживання людства, тобто домінує соціальна складова. З іншого боку – неможливо реалізувати сталість соціальної сфери та підвищити якісні показники життя усіх членів суспільства без стабілізації економіки та стимулювання економічного зростання [6, с. 14]. Соціальна складова орієнтована на людський розвиток, на збереження стабільності суспільних і культурних систем, на зменшення кількості конфліктів у суспільстві. Людина повинна стати не об’єктом, а суб’єктом розвитку. Вона може брати участь у процесах формування своєї життєдіяльності, прийнятті та реалізації рішень, контролі за їх виконанням. Важливе значення для забезпечення цих умов має справедливий розподіл благ між людьми, плюралізм думок та толерантність у стосунках між ними, збереження культурного капіталу і його розмаїття.

Усвідомлення першорядної важливості вирішення соціальних проблем призвело до виникнення концепції сталого розвитку. Ряд видатних економістів звернули увагу на небезпеку одностороннього економічного зростання, спрямованого лише на матеріальну вигоду, пов’язаного з втратою духовних цінностей і тотальним падінням моральних норм, зростанням корупції і руйнуванням демократичних принципів. Вони відстоювали позицію, що вирішення найбільш гострих соціально-економічних проблем людства можливе лише через розвиток якостей людини, її здібностей [7, с. 8]. У доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку підкреслюється, що без справедливого розподілу ресурсів і можливостей між усіма членами людського суспільства стійкий розвиток неможливий [3]. Досягнення гідного життя і добробуту для всіх громадян світу має стати головною метою світової спільноти. Для сталого розвитку необхідно створення більш рівноправного суспільства на всіх без винятку рівнях людської організації. Якийсь гарантований мінімальний рівень життя має бути невід’ємним правом будь-якого громадянина. Разом з тим виникає питання про соціальний максимум, тобто про ті верхні межі, за якими споживання і марнотратство стають негожими і навіть злочинними [1, с. 128]. Ключовими виявляються не ті чи інші темпи зростання, а розподіл доходів, що таїться за ними. Матеріальний достаток приносить з собою проблеми такою ж, якщо не більшою мірою, що і бідність.

Суспільно-соціальний підхід до обґрунтування концепції сталого розвитку носить глобальний характер і стосується проблем розвитку цілісної особистості на основі підпорядкування їй природи та економіки. Сучасне суспільство не набуло таких ознак розвитку, що дозволяють говорити про спроможність його реалізації. Бідність, нерівність, відсталість, нерозвиненість – це далеко не всі гальма, які перешкоджають сталому соціально орієнтованому розвитку [6, с. 7]. Сталий розвиток – це розвиток, який породжує економічне зростання, але справедливо розподіляє його результати, відновлює навколишнє середовище більшою мірою, ніж руйнує його, підвищує можливості людей, а не збіднює їх. Це розвиток, в центрі якого

знаходиться людина, але він орієнтований на збереження природи, спрямований на забезпечення зайнятості, забезпечує реалізацію прав бідних і жінок. З іншого боку, зазначає Я.Ю. Радченко, ця стратегія пов'язана з переорієнтацією науки, що повинна забезпечити науковий фундамент для позитивного функціонування цивілізації не лише в сучасному, а й у майбутньому [7, с. 9]. Це можливе через заохочення розвитку людського потенціалу шляхом економічного зростання на основі сталого раціонального використання природної ресурсної бази.

З соціальної точки зору сталий розвиток передбачає об'єднання всіх соціальних, етнічних, вікових груп для участі в управлінні розвитком території, справедливий розподіл роботи, соціальних благ, доходу, забезпечення благополуччя та безпеки. За визначенням Б.Є. Большакова, стійкий соціальний розвиток – це хроноцілісний процес управління збереженням неспадаючих темпів зростання якості життя (включаючи тривалість життя, сукупний рівень життя і якість навколишнього середовища) на основі законів збереження і розвитку життя [8, с. 21]. Нинішній стан глобальної соціо-еколого-економічної системи характеризується багатьма вченими як нестабільний. Щодо соціальної підсистеми стверджується, що в ній панує філософія антропоцентризму, не сформована ідеологія захисту довкілля, національні, групові інтереси переважають над загальнолюдськими, продовжується зростання населення, особливо в країнах з низьким рівнем розвитку, що породжує збільшення розриву в рівні життя, зростання чисельності бідного населення, захворюваності тощо [9, с. 132].

Згідно з дослідженнями В.Л.Іноземцева, в розвинених країнах склалася якісно нова модель відтворення: адже якщо основним виробничим фактором стали особисті творчі здібності людини, то більша частина споживчих витрат в нових умовах перетворюється на інвестиції в людський капітал. Вперше в історії стає можливим збільшувати інвестиції, не скорочуючи споживання, але світ, на жаль, поки не відчув значення цього чинника. Крім того, сучасний світ оцінює економічний результат у розмірі валового продукту – категорії, розробленої в індустріальну епоху для обчислення відтворених багатств. Сьогодні ж значна частина суспільного надбання втілена в знаннях і соціальному капіталі. Також в колишніх категоріях не можуть бути оцінені багато факторів, що впливають на якість життя (а деякі з них, що статистично підвищують ВВП, можуть на ділі руйнівно впливати на якість життя). Крім цього, на рішення людей все більший впливають не фінансові показники, а можливість самореалізації і творчості. Все це, на думку В.Л. Іноземцева, призводить до ситуації, в якій індикатор ВВП може настільки ж помилково відображати міць і конкурентоспроможність економіки, як, наприклад, чисельність селянства (яка могла використовуватися для порівняння потужності чи іншої європейської країни в XV–XVII ст., але сьогодні вже ні про що не говорить) [10, с. 47–48].

Подібна точка зору представлена і в роботах В.І. Данілова-Данільяна і К.С. Лосєва, які підкреслюють, що реалізація сталого розвитку нерозривно пов'язана з переглядом цінностей і цілей розвитку, а, отже, і з переглядом відповідних пріоритетів. При цьому на перший план повинні висуватися ті з них, які служать забезпеченню як екологічної, так і соціальної стійкості. І в першу чергу це стосується економіки. Формуючи всю суму матеріальних умов людського існування, вона разом з тим працює насамперед на саму себе, руйнуючи водночас навколишнє середовище. А головний показник її успіху – зростання ВВП – далеко не завжди збігається з ростом реального рівня життя людей, і, в тому числі, його якості. Іншими словами, підтримуване економічне і соціальне благополуччя – речі не рівнозначні. І тому орієнтиром для подальшого розвитку повинні стати не традиційні показники типу ВВП, а такі, які корелювали б з якістю людського життя [11, с. 201]. Таким чином, при переході до сталого розвитку економіка повинна зайняти підлегле становище, адаптуючись до його цілей і цінностей, а не навпаки. Причому рамки діяльності для бізнесу та адміністративного апарату буде задавати система екологічних та соціально-економічних індикаторів сталого розвитку.

Ступінь здатності соціально-економічної системи до сталого розвитку можна визначити за допомогою системи індикаторів. Існує велика кількість концептуальних підходів до дослідження сталості соціально-економічної системи: багатофакторні динамічні моделі, динаміка відносних показників, показники економічної безпеки, математичні моделі прогнозування ризику розвитку. Найбільш розповсюдженою є методика індексної оцінки рівня сталості економічної системи, яку запропоновано Комісією ООН зі сталого розвитку, яка передбачає розрахунок економічних, соціальних, екологічних та інституціональних індикаторів, що узагальнюються за допомогою інтегрального показника, але вона потребує вдосконалення [6, с. 10]. Центральним поняттям концепції сталого розвитку, на думку Ж.Н. Казієвої, повинна бути якість життя [12, с. 30]. Тому ефективність промислового виробництва згідно з принципами сталого розвитку, повинна вимірюватися, насамперед, соціальними показниками. О.В. Корчагіна в соціальний блок індикаторів сталого розвитку включає демографічні характеристики, показники організації охорони здоров'я, освіти, соціального розшарування, рівня криміногенності суспільства, забезпеченості житлом тощо [13, с. 70].

Система соціальних показників сталого розвитку, запропонована Інститутом прикладного системного аналізу НАН України і МОН України, зводиться до індексу соціального виміру, який формується як усереднене значення індексу якості і безпеки життя, індексу людського розвитку та індексу суспільства, заснованого на знаннях [14]. Успіх групи країн, що входять в першу десятку рейтингу в досягненні найвищих соціальних стандартів життя, визначається не тільки за рахунок високого добробуту. Більш важливим є те, що ці країни здійснюють послідовну політику, спрямовану на гармонізацію основних факторів, які впливають на соціальний розвиток. Вони досягли в 1,2 рази нижчої, ніж у країнах “великої вісімки”, нерівності суспі-

льства. У цих країнах дуже низькі витрати на оборону і одні з найвищих у світі витрати на охорону здоров'я, освіту, розвиток ЗМІ і комунікацій. Як наслідок, вони мають високий рейтинг політичної стабільності, значний рівень політичних і громадянських свобод, дуже низький рівень корупції, низьку дитячу смертність, порівняно високу середню тривалість життя населення.

Здавалося б, тоталітарні режими, що зосредили у своїх руках всю необмежену повноту влади, мають найкращі можливості для реалізації сталого розвитку – адже вони можуть нав'язати його суспільству, так би мовити, в наказовому порядку, але це – не більше, ніж ілюзія. Тому що головною турботою такого роду режимів є підтримання насамперед їх власної стійкості, в жертву якій без коливань приноситься і благополуччя свого народу, і інтереси природного середовища [11, с. 202]. Тож є всі підстави розглядати суспільство, де існує діалог між населенням і владою, фактором, здатним прокласти шлях до екологічної стабільності. А. Печчеї сформулював це як “перехід можливості прийняття рішень від вузьких, замкнених установ до самих людей або принаймні... можливість брати активну участь в оцінці та виборі найважливіших альтернатив, що впливають вирішальний чином на життя і майбутнє всього населення” [15, с. 258].

Та все ж таки рішення приймаються, як правило, не всім населенням, а відповідними політичними і державними структурами. Населення ж в особі своїх масових рухів, партій і організацій може стати носієм цінностей сталого розвитку та через механізм демократичного контролю, через ЗМІ сприяти реалізації його ідей. А для цього необхідна відкритість і доступність інформації, добре організована система освіти, спрямована на формування етичних установок, що відповідають вимогам стійкості як в екологічному, так і в соціальному аспекті. Деякі автори вважають, що це вже й відбувається, і, як свідчать дані соціологічних досліджень, ціннісні установки населення ряду розвинених країн поступово змінюються, наближаючись до цінностей сталого розвитку [16].

Принципово важливо, що країни, які стали членами або кандидатами у члени ЄС, досягли значно вищих соціальних стандартів життя у порівнянні з Україною, яка в 2014 р. займає 44 місце в глобальному рейтингу глобалізації [17]. У зв'язку з низькою політичною стабільністю, невизначеною соціальною та економічною політикою, вона істотно поступається практично за всіма індикаторами соціального виміру, за винятком деяких освітніх індикаторів та індикаторів, пов'язаних із громадянськими свободами. Н.Г. Клецьова вважає, що для України, яка перебуває в пошуку свого шляху, дуже важливо не припуститися принципових помилок. Ризик полягає в тому, що значно легше надати перевагу успішному шаблону, зокрема зовні привабливому економічному розвитку, без урахування в єдиній, цілісній моделі екологічної та соціальної сфер. Тим більше, що втілення концепції сталого розвитку не гарантуватиме швидкого зростання добробуту людей, натомість вимагатиме напруженої роботи і консолідованих зусиль політиків, управлінців, учених та всього прогресивного населення України [18, с. 215].

На основі детального аналізу соціально-економічного розвитку України М.В. Фоміна констатує, що відсутня обґрунтована стратегія в економічній політиці; пріоритети і економічні моделі розвитку, які періодично обговорюються (соціально орієнтована ринкова модель, інноваційна модель економічного розвитку), далі “паперових” варіантів і узгоджень не просунулися; відсутня національна стратегія сталого соціально-економічного розвитку та її правова база; політика домінує над економікою [6, с. 14]. М.О. Лебедев вважає, що для успішної реалізації ідей сталого розвитку в Україні необхідно здійснити ряд заходів: інформування всіх верств населення про проблеми сталого розвитку (незважаючи на те, що ця концепція зараз знаходиться в центрі уваги світової спільноти, в Україні багато хто про неї або не знають, або не звертають на неї належної уваги); зміна пріоритетів при розробці економічної, промислової, енергетичної, сільськогосподарської політики (необхідно реформувати податкову систему, зокрема перейти на рентну систему оподаткування, підтримувати розвиток малого бізнесу, залучати внутрішні та зовнішні інвестиції); формування ефективною зовнішньої політики (український ринок заповнили імпортовані товари, хоча багато з них можуть бути замінені товарами набагато кращої якості українського виробника); удосконалення нормативної бази для сталого розвитку; використання нових інформаційних технологій для обміну інформацією з питань сталого розвитку; розвиток місцевого самоврядування (сталій розвиток передбачає тісну взаємодію всіх секторів суспільного життя, що важко здійснювати при централізованому управлінні) [19].

Висновки. На закінчення важливо зазначити, що реалізація стратегії сталого розвитку на практиці вимагає участі широких мас населення, більшої концентрації знань, інтелекту, культури і солідаризації всіх народів, соціальних груп, членів суспільства, узгодження їх дій з інтересами майбутніх поколінь. З метою активізації, згуртування населення в справі реалізації сталого розвитку необхідно створення відповідних соціально-економічних, політико-правових, духовно-моральних умов. Істотну роль у цьому мають відіграти різні суспільні інститути, і перш за все держава.

Список використаної літератури

1. Гизатуллин Х.Н. Концепция устойчивого развития: новая социально-экономическая парадигма / Х.Н. Гизатуллин, В.А. Троицкий // *Общественные науки и современность*. – 1998. – № 5. – С. 124–130.
2. Федунь Ю.Б. Політика сталого еколого-економічного розвитку України в умовах інтеграції до ЄС : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02 / Ю.Б. Федунь. – Л., 2011. – 22 с.
3. Наше общее будущее : доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию [Электронный ресурс] / пер. с англ. ; под ред. С.А. Евтеева, Р.А. Перелета. – М., 1989. – Режим доступа: <http://xn--80adbkckdfac8cd1ahpld0f.xn--p1ai/files/monographs/OurCommonFuture-introduction.pdf>.
4. Каминський П.Д. Удосконалення механізму сталого розвитку промислового підприємства в умовах нестабільної кон'юнктури : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 “Економіка, організація і управління підприємствами” / П.Д. Каминський. – Донецьк, 2004. – 22 с.

5. Катрич С.С. Методика измерения устойчивости и устойчивого развития социальной системы / С.С. Катрич // Экономика Крыма. – 2011. – № 3 (36). – С. 107–114.
6. Фоміна М.В. Сталий розвиток економіки в умовах глобалізації: теорія і методологія : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.01 / М.В. Фоміна. – Донецьк, 2010. – 34 с.
7. Радченко Я.Ю. Знання як стратегічний ресурс сталого економічного розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01 / Я.Ю. Радченко. – Х., 2004. – 18 с.
8. Большаков Б.Е. Теория и методология проектирования устойчивого развития социо-природных систем : учеб.-метод. пособ. / Б.Е. Большаков. – Дубна, 2008. – 143 с.
9. Rozenberg G.S. Myths and reality “sustainable development” / G.S. Rozenberg, S.A. Chernikova, G.P. Krasnoshchekov, Y.M. Krylov, D.V. Gelashvili // Problems of forecasting. – 2009. – № 2. – P. 130–154.
10. Иноземцев В.Л. Демократия и модернизация: к дискуссии о вызовах XXI века / В.Л. Иноземцев. – М. : Европа, 2010. – 318 с.
11. Данилов-Данильян В.И. Перед главным вызовом цивилизации: Взгляд из России / В.И. Данилов-Данильян, К.С. Лосев, И.Е. Рейф. – М. : Инфра-М, 2005. – 224 с.
12. Казиева Ж.Н. Устойчивое развитие промышленности (теория и методология) : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.05 / Ж.Н. Казиева. – Махачкала, 2009. – 47 с.
13. Корчагина Е.В. Методы оценки устойчивого развития региональных социально-экономических систем / Е.В. Корчагина // Проблемы современной экономики. – 2012. – № 1 (41). – С. 67–71.
14. Згуровский М. Украина в глобальных измерениях устойчивого развития [Электронный ресурс] / М. Згуровский // Зеркало недели. – 2006. – № 19. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/SCIENCE/ukraina_v_globalnyh_izmereniyah_ustoychivogo_razvitiya.html.
15. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М. : Прогресс, 1980. – 302 с.
16. Вебер В.Б. Устойчивое развитие как социальная проблема / В.Б. Вебер. – М. : Ин-т социологии РАН, 1999. – 122 с.
17. Украина поднялась на 3 строчки в глобальном рейтинге глобализации и заняла 44-е место [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bin.ua/news/economics/economic/154969-ukraina-podnyalas-na-3-strochki-v-globalnom.html>
18. Клещева Н.Г. Концепция устойчивого мирового развития и система его измерений / Н.Г. Клещева, М.А. Кузнецова // Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. – 2012. – № 39 (2). – С. 200–216.
19. Лебедев М.А. Устойчивое развитие в Украине: проблемы и возможности [Электронный ресурс] / М.А. Лебедев // Проблеми стійкого розвитку України, 2004. – С. 15–18. – Режим доступа: <http://www.masters.donntu.edu.ua/2004/feht/lebedev/library/lebedev1.htm>.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2013.

Широкова М.С. Социальные аспекты концепции устойчивого развития

В статье рассматривается концепция устойчивого развития и ее социальные аспекты, система социальных показателей устойчивого развития, проблемы социально-экономического развития Украины и пути их преодоления.

Ключевые слова: устойчивое развитие, устойчивость, показатели устойчивого развития.

Shyrokova M. Social aspects of sustainable development

The paper deals with the concept of sustainable development and its social aspects, the social indicators of sustainable development, the problems of social and economic development in Ukraine and the ways to solve them.

Key words: sustainable development, sustainability, indicators of sustainable development.